

Д.С.Вирський*

ВИПРАВА КНЯЗЯ С.К.КОРЕЦЬКОГО У СТЕПОВЕ ПОБУЖЖЯ (серпень – жовтень 1644 р.)

Уперше в історіографії аналізується віршована хроніка про похід князя Самійла Кароля Корецького у Степове Побужжя впродовж серпня – жовтня 1644 р. Матеріал містить чимало цікавих фактів з історичної географії, історії військового мистецтва та магнатських кланів України. Розглядається проблематика так званого магнатського козакування.

Ключові слова: Самійло Кароль Корецький, українські магнати, козакування.

Ранньомодерна історіографія України до сьогодні повністю не відчитана. І ситуація, коли вдається натрапити на вельми значні пам'ятки – з великим інформативним потенціалом і «революційного», принаймні для фахівців, змісту, – досі не така вже рідкість. Уважаю, саме із цим маємо справу у випадку з анонімним полономовним віршованим описом приватного походу князя Самійла Кароля Корецького в надбузькі Дикі Поля, котрий відбувся у серпні – жовтні 1644 р.: «Погоня охотної виправи до обозу [=табору коронного війська] та до Диких Піль ясновельможного князя Самійла Кароля на Корці Корецького і т.д., і т.п.» (без місця друку, 1645 р.)¹. Оскільки єдиний відомий екземпляр зберігався у Львові, і тут таки того ж 1645 р. католицький теолог Марек Корона видав працю з посвятою князеві С.К.Корецькому², припускаю, що випустила книжку львівська друкарня (хоча, напевно, і не єзуїтська, як у випадку з М.Короною, адже збігів у декорі цих видань немає).

Про козакування місцевих магнатів як «пограничний український спорт» писав М.Грушевський³. Але текстів, що описували б подібні вправи-виправи зовсім небагато. Зазвичай посилаються на подільські діяння 1540-х рр. барського старости Бернарда Претвича («Апологія», 1550 р.)⁴ та на похід від Жовнина за Кодак восени 1647 р. князя Яреми Вишневецького, відготований Боґумилом-Казимиром Маскевичем (Машкевичем)⁵. Інші,

* *Вирський Дмитро Станіславович – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту історії України НАН України, відділ української історіографії*
E-mail: vyrsky@yahoo.com

¹ Pogonia Ochotney Wyprawy do Obozu y w Dzikie Pola Iáśnie Oświeconego Książecia Samuela Karola na Korcu Koreckiego etc., etc. – [B.m.dr.], 1645. – 31 s. nlb (Бібліотека Баворовських, №23993; тут використано мікрофільм, котрий зберігається в Національній бібліотеці у Варшаві, див.: Biblioteka Narodowa. – Czytelnia Mikroform. – Mf.3096).

² *Korona M. Witanie, oraz y powinszowanie Stanv Malzenskiego, Jasnie Oswieconego Xiestwa Jego Mości Pana Samvela Koreckiego Xiazeia Na Korcu: Takze Jey Mości Paniey Maryanny Paniey Wislickiey, Teraz Xiężny Koreckiey: Na przynosinach: W Korcu w Kościele Oycow Franciszkanow. – Lwów, 1645.*

³ Див.: *Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т. VII. – К., 1995. – С. 65.*

⁴ Український степовий кордон у середині XVI ст. (спогади барського старости Бернарда Претвича) / Упор. О.С.Мальченко. – Запоріжжя; К., 1997.

⁵ Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. – Вып. 2 (первая половина XVII ст.). – К., 1896 (про похід 1647 р. – С. 410–415). Перевид.: Мемуари до історії Південної Русі: Вип. 2

здебільшого панегіричні, тексти у цьому плані ще фрагментарніші. Таким чином, уведення в науковий обіг тексту, де маґнатська виправа в Дикі Поля – єдиний і цілісний сюжет, представляє значний інтерес. Крім того, своєрідна унікальність цього твору в тому, що відсутність традиційного для такого військового репортажу «живописного» бойового зіткнення змусила автора приділити більше уваги похідній буденності «козакуючого» приватного війська.

Про героя твору – князя Самійла Кароля Корецького (1621–1651 рр.) з часів, що передують описаним подіям, відомо наступне. Він був сином Кароля Яна Корецького та Анни з роду Потоцьких. Дядьком його був славний воївник Самійло Корецький (бл.1586–1622 рр.), котрий прийняв смерть як і легендарний Байда-Вишневецький – був страчений турками у Стамбулі. Мати Самійла Кароля померла рано, а батько пішов із життя, коли синові виповнилося 12 років. Як єдиний нащадок імені та багатих маєтностей князів Корецьких, юнак здобув добру освіту – навчався 1634 р. у Граці (столиця слов'янської Штирії в Австрії) та 1641 р. в італійській Падуї. За прикладом батька утримував значні приватні військові підрозділи. 30 січня 1644 р. його полк (400 коней) брав участь у битві під Охматовим. Щоправда, самого молодого маґната тоді на місці не було, але він через це явно був заохочений здобути й особисту військову славу.

Отже, розгляньмо, що собою являє цей твір. Структурно він складається з коротенького звернення до читача та шести частин, колоритно названих «цугами», за аналогією з кінською упряжжю, в якій коні йдуть один за одним. Імовірно, тут також є натяк на спосіб пересування війська на марші (в погоні). Акцентоване слово «погоня» в назві твору й постійні алюзії на нього в тексті взагалі не випадковість, адже, крім буквального сенсу в переслідуванні неприятеля, це ще й герб князів Корецьких: лицар-вершник із мечем на галопаючому коні (такий самий, як у всіх Гедиміновичів).

Звернення до читачів загалом присвячене виголошенню девізу-motto цілого твору. Це – уславлення («великої похвали») добровільної жертвовності («охотних послуг») задля блага держави-суспільства. Зауважмо, що поетично заспів «До читача» автор спеціально виокремив – тут 8 рядків (4 двовірша), а далі зустрічаємо лише 6-рядковий (3-двовіршовий) «розмір» пронумерованих «цеглинок», з яких він збирає частини-«цуги». Перша така частина має 11 згаданих цеглинок. Вони представляють нам героя, якому приходить звістка про наміри ворога напасти на його Вітчизну і котрий добровільно вирушає на оборону рідного краю.

Свій твір автор розпочинає стандартно – з конструкції гармонійного пейзажу з античним антуражем: під небом, де панують «блискавкокий» Юпітер та «позолочений» Феб, люди збирають урожай і співають молитви по церквах. Аж тут і наш герой – Самійло Кароль, княжча на Корцю – ще молоденький, але йде він шляхами мудреців («Несторові тракти»). Князь мешкає у «високому

(перша половина XVII ст.): Ф.Свляшевський, Я.Собеський, походи 1625 і 1628 рр., С.Окольський, Г.Боплан, звільнення невільників, Б.Машкевич / Пер. із рос. І.С.Голуб; передм. В.С.Мороза. – Дніпропетровськ, 2006.

палаці» над Віслою, якою плинуть великі багатства – в Яновці⁶. Сюди й «летить прудко» звістка з двох сторін – «із варшавських палаців» (королівський двір?) та «з Бару» (від коронного гетьмана?) про те, що татари («певна орда свавільних поганців») «готові вторгнутись у власне польські волості», не зважаючи на діяльну оборону поляків⁷. Тут автор не втрачає шансу зробити комплемент королеві Владиславу IV, який «чуйно стереже кордонів», та його «гетьманам», котрі набирають («затягають») військо. Ось і С.К.Корецького листами запросили, аби прибув зі своїми вояками до табору коронних сил. Ці «Марсові новини» припали якраз на день народження князя. Той не барився – «на війну в момент був готовий, сам собі та своїм чин Марсовий зладив», відразу написав «універсали» на «свої ниви», адже, як зазначає автор, «княже Вітчизні служити не лінивий».

Така поведінка гідна й славних предків С.К.Корецького. Автор доволі стереотипно згадує Ольгерда, знаменитого великого князя литовського, від якого традиційно виводився рід Корецьких (зокрема в епітафії 1622 р. над тілом Самійла Корецького в Корці). А далі маємо справу з певною генеалогічною загадкою. Ось цей фрагмент:

VI	VII
<p>Idzie tym torem/ kiedy Olgiert stawa/ Sławny dzielnością Iwan Fedorowicz, Temu był Oycem Dimiter Butawa/ Dzielność Koreckich w długie lata policz/ Tyśiąc lat dwieście pięćdziesiąt pisano/ Na ten czas/ kiedy Iwanowi dano.</p>	<p>Bogate włości od Augusta bierze/ Y wieczność domu w chodzą targowiska/ Ten dar Krolewski był słuszny w tey mierze/ Bo z krwawym Marsem czyniwał igrzyská: Y ten zaprawił w Cne Woienne czyny/ Z Xiążąt Koreckich masz Marsowe Syny.</p>

Як бачимо, першопредком Корецьких названий історично досі неідентифікований Іван Федорович, син Дмитра Бутави, котрий 1250 р. за військові заслуги отримав надання (на Торговицю⁸) від короля Августа. Щодо Дмитра Бутави – це міфічна особа. Хроніст уважав князя на ім'я Бутави (засновника роду Корецьких) сином Ольгерда (насправді це син Кейстута й жодного відношення до Корецьких він не мав). Хроніка Биховця, а за нею М.Стрийковський ототожнили Бутаву з сином Ольгерда Дмитром-старшим, колишнім князем брянським⁹. Так з'явився генеалогічний персонаж – Дмитро Бутави, з яким і пов'язали Корецьких. Із-поміж останніх відомий лише один Федір – князь Федір Іванович Корецький (помер 1522 р.). Його сином був Богущ Федорович Корецький (1510–1576 рр.). Якщо припустити, що в нього був невідомий із джерел брат Іван, то поява короля

⁶ Яновець – містечко із замком у Люблінському воєводстві, на той час маєтність Любомирських. Станіслав Любомирський через дружину Софію Острозьку доводився родичем Корецьким. Існувала і Янівка, нині Іванівка – село Корецького р-ну Рівненської обл., утім тоді незрозуміла згадка про Віслу та палац.

⁷ У червні 1644 р. у Криму змінився хан (за наказом турків Мегмеда Гірея IV заступив Іслам Гірей). Отже, була небезпека, що новий володар захоче відразу показати своїм підданам власні полководницькі таланти й воєнне щастя.

⁸ Торговиця на р. Стир – нині село Млинівського р-ну Рівненської обл. Надане князям Іванові й Федорові Корецьким у 1511 р.

⁹ *Леонтович Ф.И.* Очерки истории литовско-русского права: Образование территории Литовского государства. – Санкт-Петербург, 1894. – С.273.

«Августа» – Сигізмунда Августа (1548–1572 рр.) стає доволі логічною. Тоді, імовірно, маємо справу з помилкою автора «Погоні» в датуванні королівського надання (підтвердження?) на Торговицю – мав би бути 1550-й, а не 1250-й рік. Але ще вірогідніше пояснення можна висувати за актом від 23 березня 1512 р.¹⁰, де є згадка про надання близько цього часу Торговиці «кн(я)зю Ивану а кн(я)зю Федору Корецькимъ», себто Іванові Івановичу Корецькому (помер 1517 р.) та Ф.І.Корецькому, про якого вже згадувалося. Автор «Погоні» міг не дуже добре читати кирилицею (а може й латиною, адже «едакаційних» маркерів у тексті замало) – тож у нього і вийшов «Іван Федорович».

Далі йдеться про героя з дому Корецьких – не раз уже тут згаданого Самійла, відомого з антитурецької боротьби та авантюри у Молдові. На думку автора «Погоні», його «всак знав» і ніхто не засоромиться згадати цього воюючого, який «часто бив гордовитих бусурманів». За ним уболіває кожна польська пісня («дума»), що рано він скінчив життя в найвідомішій стамбульській в'язниці – Семибаштовому замку (Едикуле).

Нинішній княже Корецький – тезка того славного Самійла – готовий і в борні з татарами й турками уподібнюватися славному родичеві. Автор «Погоні» робить панегіричний висновок: «На вояків Польща не бідна, але одним лише Корецьким на поган сувора». Адже князь подібний тигру, який захищає малих тигренят. Відтак на звістку, що «ординські до нас збираються рої», аби «хапати, забивати чесних поляків синів», він «біжить з Яновця, запалений охотою», не зважаючи на перешкоди «домашніх труднощів».

Друга частина (16 нумерованих віршів) відкривається оглядом-пописом князівського війська, який відбувся під Корцем («на Корецькій волості») 28 серпня 1644 р. Тут, «у полях, став широкий і густий» полк С.К.Корецького, який налічував понад 1200 вояків («чоловіків [готових] до бою»), з урахуванням обслуги-челядників – це був узагалі кількатисячний корпус. День для огляду випав дуже погожий. Отже, у променях сонця перед князем у повному бойовому обладунку, під розгорнутими прапорами-корогвами шикувалися-переписувалися («стояли» й «писалися») кінні та піші роти.

Найпершими виступали («ставили свої почти») «ординати», себто шляхетські загоны з ординації Острозьких (володіння вигаслого за чоловічою лінією відомого князівського роду) – їх, напевно, під руку С.К.Корецького передав на час походу повноправний зверхник-ординат (на той момент князь Владислав Домінік Заславський). Як пише автор «Погоні», усі вони були в місюрках (легких шоломах), панцирах і «зі стрільбою» (вогнепальною зброєю). Підрозділ мав власний прапор – «знак» червоного кольору. Ніс його хорунжий Папроцький¹¹, «чоловік здавна військовий». Командиром («полковником») вояків-ординатів був Ян Шозинський (Szoszynski¹²), за ним їхав і заступник («поручник») – «достой-

¹⁰ Lietuvos Metrika. Knyga №22 (1547) / Parengė A.Blanutsa, D.Vashchuk, D.Antanavičius. – Vilnius, 2010. – P.26.

¹¹ Можливо, Анджея Папроцького герба «Сліта», згадуваний 1632 р. на Волині. Під 1650 р. є інформація про Шимона Папроцького, державця с. Земшаки у Волинському воеводстві.

¹² Імовірно, Ян Шашевський (Szaszewski, Szaszowski) герба «Шашор», знааний на Волині клієнт князя Владислава Домініка Заславського. У 1649–1650 рр. поручник хоругви Станіслава Гурського (з підрозділів Заславського).

ний» Калинський¹³. Завершує опис підрозділу колективний портрет ідеальних воїнів – жоден із них не відає перешкод; усі рівні мужністю й діяльністю; вони навчені, проходять строем «як годиться»; охочі служити для слави Божої; якщо потрібно – готові померти; підтримують («зичливі») свого вождя-полководця. Другими йдуть уже лицарі самого князя – хоругва його «надвірної челяді». Хорунжим тут Пшевоський (Przewoski)¹⁴, за ротмістра – Фаренсбах¹⁵, а поручником – Лубковський¹⁶, «той, що заледве не у війську вихований». Вояків підрозділу охарактеризовано як «молодь цілком гречну» й «добірно убрану». Імовірно, це означає панцерну хоругву, важку кінноту, споряджену на взірєць гусарів. Після Ференсбахової йде загін, котрий давніше називали «козацьким почтом» – отже легкокінний. Нині це вже не просто чисельна магнатська свита, а повноцінна хоругва, рівна з іншими. У неї прапор-корогва червоного кольору з білим хрестом. За ротмістра тут «старий» Гарниш (Garnysz)¹⁷, «який ж бо в Дикі Поля часто ходив». Далі виступає численна піхота. Відділ добірних угорських вояків (понад 150) очолював ротмістр Ростек (Rostek)¹⁸. При цьому підрозділі була артилерія («армата досить порядна») – 6 бронзових гармат¹⁹. За ними йшли, у «складних шерегах», три відділи «вогнистих» драгунів зі своїми «капітанами» й «охочими офіцерами» – загалом 400 солдатів. Вони склали окремий полк, який уже бився з татарами ще у січні 1644 р. під Охматовим. Перший відділ (100 вояків) очолював «жовнір добре справний» капітан Ян Шкот (шотландець?). Другий (200 вояків) – «у війську досвідчений» капітан Крилінський. Третій (100 вояків) – Леваський (Левальський), «то капітан давній». Драгуни при цьому салютували зі своєї зброї. Загін татарської кінноти (близько 200 вершників) очолював Самійло Голуб²⁰. Про цих «княжих татар» автор «Погоні» зауважив, що вони на Кореччині дотримуються власної віри (ісламу), а ще вояки ці добре обізнані зі степом («у полях звичайні») і здатні витримати «злу хвилю». Вождь же їх, подібний Марсу («в Марсовій особі»), уже не раз випробовував свій досвід. За ними

¹³ Напевно, ідеться про Якуба Калинського герба «Топор» (помер 1672 р.) – ротмістра кварцяного війська, який мав маєтності на Поділлі та брав участь у битві під Охматовим 1644 р. Із цього ж роду й покоління: Северин-Миколай (помер після 1663 р.) – ротмістр кварцяних (1648 р.), потім панцерної хоругви Александра Конєцпольського, староста брацлавський; Адам – королівський ротмістр, чернігівський (1662 р.) і брацлавський (від 1665 р.) підчаший.

¹⁴ Пшевоські – шляхетський рід у Кашубах на Помор'ї.

¹⁵ Імовірно, це або Габріель (Юрій-Габріель) Фаренсбах (Ференсбах), який мав дружину з роду Киселів, або хтось із його синів – Ян чи Александр.

¹⁶ Напевно, Прокіп Лубківський (Лубковський), який 1649 р. згаданий у Корці серед шляхетних «слуг» князя С.К.Корецького.

¹⁷ Очевидно, Криштоф Гарниш (із подільських Гарнишів?), згаданий 1649 р. як ротмістр татарської хоругви князя С.К.Корецького.

¹⁸ Імовірно, Криштоф Ростек – старший у роду Ростеків, власників маєтків на Погоринні (західніше від Кореччини). Або ж це Ян Ростек – син чи племінник Криштофа. Останнього 1649 р. згадано в Корці серед шляхетних «слуг» князя С.К.Корецького.

¹⁹ Ще в 1649 р. під час битви під Зборовом згадувалося, що С.К.Корецький тут мав «гарматки польні гарні» (див.: *Relacje wojenne z pierwszych lat walk polsko-kozackich powstania Bohdana Chmielnickiego, okresu "Ogniem i mieczem", (1648–1651) / Oprac., wstępem i przypisami opatrzył M.Nagielski. – Warszawa, 1999. – S.324.*

²⁰ Зі шляхетської родини Голубів із Морозовичів, тісно пов'язаною з козацьким світом (дала і гетьманів, і полковників). Разом із князем С.К.Корецьким брав участь у битві з козаками під Корсунем 1648 р. (звідти втік поранений до Корця). Згодом не раз згадувався як королівський ротмістр. У березні 1656 р. брав участь у польському посольстві до Війська Запорізького.

вийшов відділ стрільців²¹ на чолі з Петером. За плечима в усіх рушниці й шаблі при боці. Кожний тут «у що хочеш влучить», «не дбають про приклад» (себто не користуються при стрільбі упорами для рушниць?), «довіряють своєму оку». Вправно в лісах звірину б'ють, але і в бою вони «незле стають». Останнім свою волоську (легкокінну) хоругву вивів «голий» (без обладунку?) Немира (Niemiera)²². Поручником у нього був Коваленко. Можливо, окреслення їх як «організоване волохів гроно» свідчить про нечисленність цього підрозділу (близько 50 осіб) і тоді стає зрозуміло, чому вони йдуть у кінці. Автор «Погоні» хвалить їх стримано – «незле таке гроно». Крім того, вони в нього «в полях обізнані з татарськими переходами», відтак «шукати здатні й на [Південному] Бузі бродів».

Виходячи із загальної чисельності війська (1200 вояків), кількість воїнів у всіх трьох шляхетських ротах становила близько 300, отже по 100–150 осіб на кожен підрозділ. Цифру близько 300 отримуємо, коли заберемо з 1200 особового складу 750 підрхованих за текстом вояків інших загонів + 2 необрахованих підрозділи (100 і 50 осіб?). Відомо, що полк С.К.Корецького під Охматовим налічував «400 коней». Отже, найвірогідніше, ідеться про надвірну (гусарську) і козацьку хоругви (друга і третя за переліком із «Погоні» + 200 служилих татар).

Після огляду війська князь наказав вирушати – поспішати до табору коронної армії, про що й сурми просурмили. На марші попереду йшли хоругви, а за ними табором челядь («люди ліжковий»). Князь із двором на ночівлю завернув до своїх маєтностей. Перед сном він завів із почтом розмову про майбутні дії, розігриваючи натхнення вояків. Молодий магнат випромінював ентузіазм щодо перспективи повоювати.

Третій цуг-частина (17 нумерованих віршів) починається описом ранку по ночівлі. Поки двір готувався до від'їзду, князь відвідав церкву («костельні пороги»), де його ченці-капелани вже організували службу та сповідь. По закінченні отримали благословення від панотця й рушили далі. Просувалися швидко, адже бажання їх квапило.

На сьомий день походу прибули під місто Іллінці²³, на той час також маєтність Корецького. Тоді ж відбулася військова рада, яка вирішила закласти тут табір, адже з власної («домової») волості зручно налагодити й постачання війська. Зрештою й табір кварцяного війська звідси був недалеко – «за дві милі тільки» (себто 10–15 км). Сталося все це 4 вересня, у вівторок – уточнює автор «Погоні». Табір, утворивши «квадрат порядний», став над р. Соб. Зробили й блокгауз, де «майстерним способом» розставили «армату» (артилерію). Сам Корецький, як по-людськи належить, вирушив привітати «гетьманів» до табору кварцяних²⁴. Ті навзаєм із вдячністю прийняли гостя-магната, обдарували його, а тугешне лицарство виявляло шану («уклони віддає») та радо віталосся.

²¹ Магнатські підрозділи стрільців – не рідкість в Україні того часу. Згадаймо хоча б такий із підданих князя Я.Вишневецького в антикозацькій кампанії 1638 р. (згадується С.Шимановським у «Марсі савроматському», Варшава, 1642 р.).

²² Можливо, Александр Немира – воевода і ротмістр підляський (1648 р.). Але це не єдиний відомий тогочасний Немира-Немира.

²³ Іллінці – нині райцентр Вінницької обл.

²⁴ Великим коронним гетьманом на той час був Станіслав Конецпольський (1591–1646 рр.), польним – Миколай Потоцький (1593–1651 рр.).

Князь повертається до своїх наметів і нетерпляче чекає на «бусурманів». Утім, від гетьманів повідомляють, що про ворога «нічого не чуто». Юний полководець нервує, гнівається й уже роздумує рушити далі. Він викликає до себе «старшин» (офіцерів) і звертається до них із промовою, де представляє свій задум – не чекати неприятеля, а йти йому назустріч. Мовляв, невелика слава сидіти «в оздобних наметах», не чинячи бусурманам жодної шкоди, краще самим пошукати їх «по диких кутках», у тому й Бог героям допоможе. Автор «Погоні» славить завзяття свого князя. Мовляв, легше Віслу «шалену» загальмувати й вітер зупинити, аніж відвагу Корецьких. Утім, не всі зраділи від перспективи подальшого походу. Хтось висловлювався проти («чинили труднощі» й «не радили»), інші пропонували послати вперед лише частину наявного війська. Та були й ентузіасти, які вже «ледь коней не сіддали». Суперечки тривали, доки не споночіло. Уранці до табору зі значним власним почтом як гість і союзник прибула нова дійова особа – давній вояк-ветеран (колишній ротмістр), авторитетна для князя людина Ян Дунін-Жуховський²⁵. Почувши про плани Корецького, він їх цілковито підтримав і погодився разом вирушити в Дике Поле. Це, зрештою, і поставило крапку в дискусіях.

Четвертий цуг-частина (29 нумерованих віршів) оповідає, як військо С.К.Корецького рушило далі. Отже, після «промови» Я.Дуніна-Жуховського, яка «всім сподобалася», виступ призначили на «завтрашній день», про що «по табору» голосна сурма «прогриміла». Князь, інші командири та зрештою й усе військо вночі «мало спали». Як тільки засвітилася ранкова зоря почали збиратися до виступу. Воїни одягали бойові обладунки («панцирі»), а князь з офіцерами вирішував, кого залишити охороняти табір і скомандував усім шикуватись у полі. До виправи приєдналося чимало охочих («гостей») із кварцяного війська. Природно, що старшим над табором поставили згадуваного вище «піхотного ротмістра» Ростека (командира угорських піхотинців при 6 гарматах). Залишили також певну кількість кінноти («товариства сила») під проводом Конопки²⁶, частину драгунів (сотню?) під командою уже відомого Леваського (Левальського), іншу на чолі «з двома капітанами» (себто сотню Яна Шкота і дві сотні Крилінського?; можливо, ці підрозділи пішли не повним складом, адже автор «Погоні» пише, що більшість драгунів зосталася в таборі). Князь, в оточенні свого двору, стояв «на чолі» й визначав порядок руху, особисто ділив і шиковав підрозділи. Загалом, судячи з попередніх розрахунків, похідний корпус волинського магната, навіть посилений добровольцями з кварцяного війська, навряд чи був більший за 1000 «готових до бою» вояків.

Рушили «спішно» («ніби розправивши крила») на Кальник²⁷ (теж дідичне володіння Корецького), де після полудня стали на привал до ранку (себто від Іллінівці йшли вздовж берега р. Соб за течією цієї притоки Південного Бугу). Князь ночував в «отчому городку», а хоругви «в порядку» – по довколишніх

²⁵ Я.Дунін-Жуховський (Dunin Rzuchowski) герба «Лебідь» походив із Сандомирського воеводства. У 1632 р. підписав акт обрання короля Владислава IV, 1647 р. згаданий як ротмістр Сандомирського воеводства.

²⁶ Напевно, Павло Казимир Конопка – 1648 р. й пізніше тримав у заставі з руки князя С.К.Корецького с. Харалуг (нині Корецького р-ну Рівненської обл.).

²⁷ Кальник – нині село в Іллінецькому р-ні на Вінниччині.

хуторах. Зранку сурми заграли підйом, вояцтво спорядилося по-бойовому й рушило далі. Нова зупинка («невеликий табір») була в «урочищі Удич»²⁸ – між «Ягущем» та «Івангородом»²⁹. Це тимчасове укріплення заклали на «малому узгірку», звідусіль «водою оточеному». Тут чекали на сторожу-караул («Kałauźniki») – вони ж бо «знають ліпше повсюдно переходи дикі».

Наступного дня вранці князь зі своїм оточенням слухав «свату месу», організовану в польових умовах («під балдахіном»). Тоді ж завели охоронну службу («стражі пляцові») й похідним табором рушили, визначивши місце ночівлі «аж на Синиці»³⁰. Як бачимо, першу дистанцію походу було прокладено по степових кордонах Уманщини, яка саме того часу активно колонізувалася. Маневр, зрештою, у рамках звичного блокування відгалужень Кучманського шляху.

На наступний день випадало велике свято – «Святого, що в небі воював». Очевидно, ідеться про св. Михайла-архангела, отже 29 вересня. Із вечора збудували похідний олтар, а вранці князь і «з ним люд інший» пали на коліна, сповідалися та причастилися святих дарів. Звідси рушили табором «аж на Кайнари»³¹. Як повідомляє автор «Погоні» – це «долина, де повз скелі найчистіша вода потоком плине». Тут часто зупинялися татарські загони. Знає оповідач і те, що «недавно наших, про що звістка лине, татари у цій же долині заставши, упень усіх витяли, мало кого живцем [у полон] забравши» (епізод свіжої Охматівської кампанії початку 1644 р. чи відгомін думи «Отаман Матяш старий»^{32?}). Імовірно вихід на береги Південного Бугу був певною метою походу (межа Поділля й Дикого Поля, зручне місце для контролю збудованої 1635 р. в гирлі Саврані фортеці Новий Конецполь?), адже оповідач пише, що учасники виправи, досягши річки наприкінці дня, вітали з цим один одного. Вони поправляли тут кінську упряж та спрямовували вози на переправу (через якусь малу ліву притоку Південного Бугу, можливо р. Молдавку?). Ішли похідним порядком повз Гуївську діброву (Hucywska dąbrowe) до «Синьої Води» (Синюхи), під рясним дощем переправилися через неї й на березі цієї річки заклали свій табір³³. Сторожа повідомила, що бачила якихось людей, але швидко розібралися, що то були «наші» – українські степові уходники рибалки-балакшиї («Bałaxnicy»³⁴).

²⁸ Удич – нині річка та однойменне село Теплицького р-ну Вінницької обл. (тут радше йдеться про річку).

²⁹ Нині Ягубець та Івангород – села Христинівського р-ну Черкаської обл.

³⁰ Синиця – річка й однойменне село Христинівського р-ну Черкаської обл. (тут радше йдеться про річку).

³¹ Кайнари – з татарської «водне джерело» (за А.Скальковським – «кипляча вода»). Поширений у Великому Степу топонім. Ці надбужські Кайнари згадано ще Б.Претвичем під 1542 р. Тут був брід через р. Південний Буг, нижче впадіння р. Саврань (Ф.Петрунь уважав, що Кайнари слід шукати в районі гирла р. Молдавка – малої лівої притоки Бугу, нині на цій річечці є й с. Молдовка Голованівського р-ну Кіровоградської обл.; сучасний краєзнавець Р.Захарченко вважає, що тут ідеться радше про м. Голованівськ, яке стоїть на р. Кайнари, притоці Ятрані). Позначено Кайнари й на мапах Гійома Левассера де Боплана (вище гирла р. Синюха) та Річчі Занноні 1772 р.

³² У цій думі отаман козаків-брацлавців так попереджав: «Козаки, панове-молодці! / Не безпечно ви майте, – / Козацьких коней із припона не пушайте, / Сідла козацької под голови покладайте, / Бо се долина Кайнарська, / Недалече здесь земля татарская» (курсив мій – Д.В.). Урешті-решт лише обачність отамана рятує козаків від раптового нападу турків.

³³ Можливо, ідеться про околиці сучасного с. Синюхин Брід Первомайського р-ну Миколаївської обл.

³⁴ Балакшиї – запозичення з татарської мови (дослівно означає – «рибалки»). З'являється у джерелах 1630–1640-х рр., часто це синонім козаків-запорозців.

Переспавши ніч «на чуйній повстині», не відкладаючи далеко зброї та не розсідлуючи коней, поспішили далі (коли рушили, «день був неділя» – отже, 2 жовтня). Опівдні військо стало табором на Протовчі³⁵ («w Protouczu») над Бугом, де вислухали чергову месу, тим часом, поки провідник до переправи «скочив», роздивляючись, як організувати перехід на правий берег та де там розташувати табір. Переправилися «з великою трудністю», де ніколи не ходилося, через це «наші» дали цій переправі нове ім'я – «Корецький Брід» (назва не закорінилася). Автор «Погоні» оптимістично заявляв, що слідом за військом цим «нашим» бродом «переїжджало сміливо» чимало рибалок-балакшиїв (зауважимо, що звідти вже зовсім недалеко до широковідомого рибальського угіддя – Бузького Гарду).

Поки переправляли вози, князь, наказавши займатися табором за річкою Боговичові³⁶ й узявши провідника, «з великою відвагою» рушив із кіннотою правим берегом Бугу вниз, у бік Очакова. Табір над бродом, зрештою, дещо перемістився на зручніше місце, а кінний авангард із князем, пройшовши весь день, заночував нижче Протовчи у Кривоострова. Погода людей Корецького не щадила – ішов дощ із морозним вітром, люди, тулячись до теплих коней, не могли зігрітися. Отже вояки вирішили перейменувати долину, де зупинилися, на Дрижиберег (слідів подальшого побутування такого топоніма, попри оптимізм автора «Погоні» щодо того, нібито назва ця «буде пам'ятна», житиме у віках, також не виявлено). Оповідач дуже хвалить князя, який терпів негоду разом з усіма (не мав теплою одягу, у панцирі важкому на землі ночував, під голову клав лише оберемок очерету), чим підтримував дух цілого війська («серця жодному зі своїх не зіпсував»).

Уранці трохи розпогодилося («всхли вітри шалені, і негода дещо устала»), сонце зігріло вояків і вони рушили в порядку («у шику цуг чинячи не малий») із долини «через високі скелі». Сторожа-розвідка шукала сліди татар, але знаходила лише «дикі стада». Стали на перепочинок нижче Кременчука³⁷. Тут «невгамовний» князь, який усе ніяк не знаходив битви, виступив з ідеєю рейду на Очаків. Утім розважливіше оточення відрадило його від цієї затії, запропонувавши натомість іти на Піщаний Брід³⁸ і тут перехоплювати ймовірні татарські загони. За це висловилися й розвідники-караульні («Kałauzowie»), які повідомили, що в тому місці «мають свої кочовища дикі татари», там рибалок-балакшиїв найбільше вони ловлять. Зрештою, туди вперед направили з

³⁵ Протовча – імовірно місцевість, тотожна добре знаному топоніму Пробите/Пробитий/Протечь, де були перші пороги на Бузі (нині район м. Первомайськ – райцентру Миколаївської обл.). Козацько-рибальські «ватаги пробитовські», які дають коронному гетьманові звістки про татар, згадано в листі від 21 травня 1594 р. (див.: Listy Stanisława Żółkiewskiego kanclerza koronnego i hetmana 1584–1620 / Wyd. J.T.Lubomirski. – Kraków, 1868. – S.53).

³⁶ Напевно, Ян Богович – шляхтич, який 1648 р. скаржився на загибель у Корці його майнових документів, під час захоплення міста козаками-повстанцями. У 1644 р. він, імовірно, виконував обов'язки «обозного» (так у творі названо особу, котра віддала наказ перемістити табір далі від переправи).

³⁷ Кременчук – тут часто згадуваний у джерелах примітний кам'яний острів на Південному Бузі (нижче м. Первомайськ).

³⁸ Піщаний Брід – відомий перехід на Південному Бузі (трохи нижче острова Кременчук), зручний для кінноти (тут завершується скелястий відрізок річища), відтак часто відвідуваний усіма охочими рухатися Кучманським шляхом.

провідниками волоську хоругву («Wołosza»), а військо стало «між пагорбками». Утім «шпигуни», коли повернулися, дали знати, що татари вже давно («час немалый») пішли звідти. Командири порадилися й, зрештою, військо рушило в долину бузького притоку – р. Вільшанки («Olszanka»)³⁹. Звідси вже було близько до Піщаного Броду, який вояки все ж відвідали. Трохи почекали на татар, «з охотою» перепливли через Буг – на тому березі мокрі «шати вижимали».

Далі йде п'ятий цуг-частина (23 нумерованих вірші), присвячений він зворотному шляху війська. Отже, герой «Погоні» гнівався «немов суворий лев, як зголодніє, а нічого не спіймає». Усе ще плекаючи надію зустріти хоч якихось неприятелів, князь навсібіч розіслав розвідників – «на підслухи». Сам же з військом «у шикун над Буговим берегом» почав неквапливий відступ до залишеного на переправі табору. На вечір дійшли до Чортали⁴⁰ («Czartanneu») в Романовим Доли («Romanowum dole»). Про ці місця автор «Погоні» оповідає, що «там знати [належить] бували озера⁴¹ немалі, котрих уже немає жодного сліду; повисихали й річки зухвалі» (пересихаючі водойми відомі у цих місцях і в наш час).

На ночівлю не зупинялися, адже надійшла тривожна звістка, що табору там, де його залишили, немає. Стривожені, кілька годин ішли в нічній темряві, поки розвідка не з'ясувала, що табір просто перемістився на зручніше місце – «в долину» трохи вище за течією Бугу. Обозний обґрунтував це самоуправство перед князем тим, що на старому місці не було паші для коней – «пісок і камінь ширий понад берегами». Новий табір заклали «поміж горами» – туди, у надії на перепочинок, і рушив «люди кінний».

Після «поганого відпочинку» пізнього ранку організували загальний похідний табір із возів, котрий по осипу почав важко дертися «на гору високу», а кіннота, відправлена вперед, чекала його вже на вершині пагорбу. Звідти клучом («широким кроком») пішли до р. Кодима, тримаючи «оподаль і боком» сторожу. Тут вибрали «під сотню кіннотників», яких вислали на розвідку. Очолив їх згадуваний вище ветеран степової війни Гарниш, ротмістр козацької хоругви князя Корецького. При ньому були й інші досвідчені в Дикому Полі вояки. Вони обережно й пильно розвідували, чи немає де «бусурманів».

На Кодиму, «де важке каміння», прийшли десь опівдні (сонце було ще «серед неба»). Стали неподалік від річки. Оповідач говорить, що «наші» знайшли тут копану криницю-колодязь «свіжої роботи», яка була знаком їх попередників

³⁹ Можливо, це ліва притока, адже на мапі польського кордону 1766 р. відразу за Мигійськими островами показано дрібну безіменну ліву притоку навпроти острова «Olchowy».

⁴⁰ Із місцевими річечками з такою назвою (двома або трьома) розбивався Ф.Петрунь (див.: *Петрунь Ф.Е.* Степове Побужжя в господарським та військовим укладі Українського пограниччя // Журнал научно-исследовательских кафедр в Одессе. – Т.2. – №2. – Одеса, 1926. – С.91–103). Тут, напевно, ідеться про меншу Чорталу, пізніше (і донині) відому як Бакшала, адже саме біля неї був і Романівський Брід через Буг (відомий Г.Л. де Боплану, а с. Романова Балка Первوماйського р-ну Миколаївської обл. існує й у наш час). Отже «Романів Діл» локалізувати не важко. До речі, «Романова Долина» znana (як стародавня назва) ще з опису польсько-турецького кордону 1633 р. (див.: Розмежування володінь Речі Посполитої та Османської імперії у 1633 р. // *Крикун М.* Брацлавське воеводство у XVI–XVIII ст. – Л., 2008. – С.310–313, 321). Стосовно особи цього «Романа»: не виключено, що йдеться або про князя Романа Андрійовича (помер 1517 р.), або про князя Романа Федоровича (бл. 1537–1571 рр.) Сангушків, знаних війовників і ключових осіб на сучасній їм Брацлавщині.

⁴¹ Озерами тоді називали також малі притоки та затоки річок.

із війська князя Яреми Вишневецького («де Вишневецький кочував з [власної] охоти»). До речі, відомо, що цей магнат брав участь в Охматівській битві у січні 1644 р., але про те, що й у воєнних діях на рубежі літа – осені 1644 р. (серпень – вересень?) він також відзначився, здійснивши рейд до Кодими, досі ніякої інформації не було. Отже, виправа Корецького, описана в «Погоні» – це не унікальна, а певною мірою епігонська справа?

Але тут військо молодого князя не затрималося, адже не було паші коням – люди Вишневецького випасли всі тутешні місця. Рушили далі, і в наступних рядках автор «Погоні» знову акцентує на гідній справжнього воїна поведінці свого героя. С.К.Корецький їде разом зі своїм обозом-табором, разом сідає перечекати, коли вози здолають «високі скелі», тут таки він має аскетичний обід («подорожній і малий»). І ще не скінчився той «холодний обід», як повернулася сторожа зі звісткою, що знайдено сліди татар. Князь умить «хижо скочив» на коня та гайнув поперед усіх. Із двома лише молодиками вискочив на гору, виглядаючи неприятеля. Утім ближні офіцери з підлеглими («силою виборної молоді») швидко наздогнали свого відважного вождя. Автор «Погоні» називає імена цих гідних лицарів з оточення князя: «насамперед» згаданий вище «зичливий» Я.Дунін-Жуховський, «чоловік відважний [і] в речах неквапливий»; далі Грот, «жовнір давній»⁴²; також при ньому Петро Білковський⁴³ і Хом'як⁴⁴, «у гідних вчинках явний». «Добігши до пана», вони куртуазно «подивувалися» з відваги свого вождя та трохи «погамували» його нерозсудливий порив⁴⁵. Один із наближених навіть набрався сміливості покартати князя за таку безтурботність, сказавши (трохи відхекавшись), що в Польщі першими є не ті, хто починає, а ті, хто закінчує, та порадив берегти себе для Вітчизни.

Як минув цей переполох, табір зупинився, почекав, доки «полковник» відкликав охотників (людей Гарниша?) і рушив далі – до «здавна вимуруваного» Вітовтова мосту⁴⁶. Про нього автор «Погоні» повідомляє, що збудував його цей великий князь литовський «коли татар давив». Про то, мовляв, «широко писано» у «кроніках», бо ж цим він «гідних сарматів у чужинців прославив». Знає автор «Погоні» й те, що тоді ж Вітовт до Литви «татар нагнав» (ідеться про так званих литовських татар – нащадків переселенців із Великого Степу). Зауважує оповідач також, що при мості й «лазня»⁴⁷ бувала, але нині це місце спустіле.

⁴² Можливо, Юрій Грот – у 1652–1654 рр. згадується як державець с. Мужилівичі на Кореччині («Корецького ключа»). Але це не єдиний представник численної на той час родини Гротів.

⁴³ Шляхтич із Люблінського воєводства, у 1648 р. підписав від нього акт елекції Яна Казимира.

⁴⁴ Можливо, Юрій Хом'як – 1649 р. згаданий у Корці серед шляхетних «слуг» князя С.К.Корецького. Узагалі було троє братів Хом'яків – Олександр, Юрій і Самійло Максимовичі. Про останнього знаємо, що це православний шляхтич, державець с. Глинськ із руки князя В.Д.Заславського. Отже, тут «Хом'як» міг бути офіцером згаданих острозьких вояків-ординачів (?).

⁴⁵ Буйний норів таки довів князя до кровопролиття вже наступного, 1645 р. (див. позов Люблінського головного трибуналу кн. Самуєлю і Марціанні Корецьким від Предслава Александра Гарбовського за вбивство його брата Якуба: Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф.2228. – Оп.1. – Спр.269; про жертву відомо, що він, як і С.К.Корецький, значився серед дарувальників Корецького францисканського монастиря).

⁴⁶ У районі гирла р. Кодима, правої притоки Південного Бугу (міст, судячи з усього, через Кодиму, а не через Буг). Нині тут існує с. Кам'яний Міст Первомайського р-ну Миколаївської обл. Із ним таки слід ототожнювати й «Мостову Долину» розмежування 1633 р.

⁴⁷ Від ранньомодерних часів указують два топоніми Вітовтова Лазня (тут – у сенсі вежа-башта?): 1) місцевість на правому березі Нижнього Дніпра біля о-ва Тавань, залишки литовської митниці;

На ночівлю стали в долині Ониськова Стінка⁴⁸. Вона так «здавна названа»⁴⁹, а «нова» (недавня) згадка її пов'язана з історією, коли кілька тисяч татар напало тут на кількасотенний загін польсько-українських вояків (за автором – «наших»), з яких ніхто не врятувався («не втекла й голова»)⁵⁰. Цю долину з одного боку загороджувала «велика гора», а з іншого – «швидка річка». Причому з погодою воякам Корецького знову не пощастило – пішов дощ, який залив водою «всю долину», до того ж здійнявся сильний вітер і було дуже холодно. Добре відпочити не вдалося. Князь промучився разом з усіма. Наступний день, на який випадало свято св. Франциска (себто 4 жовтня, хоча за оповіддю мало б бути не 4-те, а 5-те), також був хмарним. Військо рухалося швидко, проминуло «боком» Саврань-Слободу⁵¹. Цікаво, що автор зовсім не знає помпезної персоналії цього пункту – Новий Конецполь, а містечку ж тоді ледь виповнилося десять років⁵². Як бачимо, те, що про топонімічні новотвори виправи 1644 р. (ані про Корецький Брід, ані про Дрижиберег) немає в подальшому жодних згадок – це радше норма, ніж випадок.

На ночівлю стали «нижче містечка» – себто нижче гирла Саврані при впадінні до Бугу. Із савранського гарнізону до цього табору приїжджали «служили» привітати князя. Погода й надалі не радувала («непевна»), але військо рухалося далі, «поля переходячи» (отже степом?) та «минаючи хлопські оборони на оранках» (про невеличкі «блокпости» українських селян прямо на полях загалом добре відомо). На ніч стали на Бершаді⁵³, «де кварцяні ставали табори». Уранці знову рушили в дорогу. Причому князь, із незрозумілих для оповідача причин («не без таємниці»), оминав містечка, зокрема Кублич⁵⁴, воліючи зупинятися в полі. Далі С.К.Корецький почасти розпускає військо (ймовірно, ішлося про добровольців, які з власної волі приєдналися до походу), а сам на «змордованих» конях рухається вже по власних маєтностях і 7 жовтня (знову «збій», за хронологією мало б бути 8-ме) похід скінчився – «щасливі» вояки стають «у Кальника».

Увінчує текст останній, шостий, цуг-частина (12 нумерованих віршів). Починається він описом святкування із приводу повернення князя та його

2) при «Вітовтовому мості» біля впадіння р. Кодима в Південний Буг. Тут ідеться саме про другу. Незрозуміло, чому М.Крикун не ототожнив «Вітовтову Лазню» з «Вітовтовим Городищем» із розмежування 1633 р. (див.: Розмежування володінь Речі Посполитої та Османської імперії у 1633 р. – С.313–314).

⁴⁸ Напевно, місцевість, неподалік від сучасного с. Ониськове Кривоозерського р-ну Николаївської обл.

⁴⁹ Це справді давній топонім, відомий ще М.Броневському (1579 р.), який виводив його від імені якогось пасічника.

⁵⁰ Цікаво, що про місця понад Кодимою також є козацька дума – «Смерть козака на Кодимі-долині». Тут доволі співзвучний сюжет – серед постріляних-порубаних лежить-помирає останній козак, який таки спромігся зарядити пищаль і вистрілити з неї; цей знак почули побратими, котрі, прибувши на місце бою, із почестями поховали загиблих.

⁵¹ Нині Саврань – райцентр Одеської обл.

⁵² Не дивно, що наприкінці XVII ст. (після повернення Поділля від Туреччини Речі Посполитій) топонім Новий Конецполь «відкочував» далі в Дике Поле – у гирло р. Кодима (нині с. Кінецьпіль Первомайського р-ну Миколаївської обл.).

⁵³ Нині Бершадь – райцентр Вінницької обл. Назву Бершадь-Бершадка мала тоді й річка, на якій стояло містечко (нині це р. Дохна, притока Південного Бугу; у І.Л. де Боплана так називалася притока р. Бершадка).

⁵⁴ Зараз село в Теплицькому р-ні Вінницької обл.

війська з виправи. Їх радо вітають залишені у таборі, приїжджають також гості від «кварцяних». У неділю (себто 9 жовтня), коли, здається, і небо розпогодилося («день був на той час на небі веселий»), відправили «під наметами» службу Божу, подякувавши Господові за те, що «неприятель утіхи не бере».

Насамкінець оповідач багатослівно зауважує, що погани-татари втекли, почувши саме ім'я Корецького, адже, мовляв, пам'ятають, як натерпілися від його предків. Автор «Погоні» у черговий раз порівняв князя з левом, від якого зі страхом біжать усі звірі. Він дипломатично зауважив, що для бою на службі Вітчизні в молодого вождя ще буде нагода. А тим, хто через відсутність воєнної перемоги не дуже вражений князівським походом, оповідач нагадує, що слід вітати добрий приклад юного маґната та визнати його особисту мужність. На останній сторінці надруковано й власне «Погоню» – князівський герб-знамено роду Корецьких із лицарем з оголеним мечем над головою, верхи на галопуючому коні. Малюнок укороновано традиційною «князівською» шапкою-вінцем.

Таким чином, віршована хроніка походу на Поділля й Побужжя у серпні – жовтні 1644 р. становить собою рідкісну та взірцеву ілюстрацію відомого явища українського життя – маґнатського козакування. Відсутність під час цієї виправи бойових зіткнень, опис яких займав завжди центральне місце в літературі такого роду, змусила автора більше уваги приділити буденнішим речам – організації війська, замальовкам місцевостей, відвіданих у поході, характеристикам героїв «другого плану» тощо. Усе це робить із цього твору чудове джерело з історії уявлень і військового мистецтва, а також історичної географії (передусім Степового Побужжя) та генеалогії шляхетських родин.

Цікаво також, що, можливо, саме панегірична нестриманість автора «Погоні» та його наслідувачів у князівському оточенні, із зображенням молодого маґната як надзвичайного та взірцевого войовника, породила згодом іронічне кепкування-примовку козаків-запорозжців. Вираз «Це той пан Корецький, що втік з-під Корсуня по-молодецьки!» ввійшов до скарбниці українського фольклору (згадаємо, що в битві під Корсунем 1648 р. саме князь С.К.Корецький першим дав команду своїм воякам прориватися, себто власне втікати з поля бою, чим поставив хрест на організованій обороні коронного війська).

For the first time author analyzes the expressed in verse chronicle of campaign of Samuel Karol Korecki to the steppes of Buh during August – October, 1644. The article covers many interesting facts about historical geography, history of military art and magnate clans of Ukraine. Also considered the subject matter of so-called magnate Cossack habit of life.

Keywords: *Samuel Karol Korecki, Ukrainian magnates, Cossack lifestyle.*

